

на вогняне поле смерті з надією на життя і з вірою в життя. Онука Леся, перекладачка, журналістка відмічає сьогодні: *«Його характер сформувався на війні, на передовій. І його ідеали – вірності, честі – теж звідти»* [2; 10]. Ті безкінечні окопні ночі, проведені в грязюці, в голоді, холоді, під виття смертоносного металу, що краяло душу, дні і ночі, проведені у граничному напруженні нервів, у неймовірній натусі всіх людських сил: *«Я бачив за війну те, що бачив небагато хто»* [3; 68]. У гвардії старшого сержанта Олеся Гончара військових нагород було небагато, але яких! Тільки фронтовики знають і гідно можуть оцінити, що це значить – бути тричі(!) нагородженим медаллю «За відвагу», орденами Червоної Зірки та Слави третього ступеня.

«Якщо тільки залишуся живий...», – ця думка, можливо, не раз зринала в пам'яті гвардійця-мінOMETНИКА Олеся Гончара, виношувалася надія зберегти для майбутніх поколінь емоційну пам'ять про *«усе, що разом пережито, в походах вистраждано, – все...»* [4; 108]. В похідних умовах, під вогнем Олесь свої юнацькі почуття виливав на сторінках фронтового щоденника, робив нотатки, писав уривками для дивізійної газети, в його доробку з'являються вірші. Молода душа прагнула виповісти наболіле, пережите, цей цикл поезій автор влучно назвав **«Поетичний пунктир походу»** [4; 46].

В бібліографічній розвідці була зроблена спроба відслідкувати фронтові шляхи Олеся, адже тема війни стала доленосною в його творчості. При всій скрупульозності відбору матеріалу вона не є вичерпною.

Перегорнемо сторінки творів, щоденників Олеся Гончара – відважного воїна, якого враження, навіяні війною і пережиті серцем, змусили взятися за перо:

«Я дуже добре пам'ятаю, як це почалося. Ми сиділи в бібліотеці Короленка і готувалися до останнього екзамену за третій курс, чарівна тиша, дорогий червневий холодок,

*любє шелестіння сторінок...
Як ось вбігають двоє дівчат, –
схвильовані, червоні – і щось до
своїх товаришів – шу-шу-шу. До
них схилилися сусіди, до них по-
дальші і пішло по рядах:*

– Бомбили Київ...

*Бібліотека миттєво спу-
тіла. На майдані біля репродук-
тора – натовпи. Дванадцята
година. Промова Молотова.
Одним ударом були зломлені,
зім'яті всі наші студентські,*

*по-юнацькому світлі плани й надії» [3; 28]. Сотні студен-
тів прагнули якомога швидше дістатися фронту, 26 черв-
ня 1941 року у Харкові був сформований добровільний
студентський батальйон. Після двотижневого навчання в
Чугуївському танковому училищі батальйон направили за
Дніпро, де в цей час точилися жорстокі бої.*

*Вчитаймося в рядки спогадів Олеся Терентійовича:
«... з безконечної колони студентів – добровольців, що під
поглядами проводжаючих карбують харківський брук, рап-
том – одним подихом, одним духом! – зривається пісня,
розлога, прощальна... Ніколи не забудеш той спів, поривний,
дружний, якийсь аж зухвалий, що його студбатовці, мов
знак надії, наостанок дарували своїм матерям, нарече-
ним, своєму рідному університетові... Навкруги все життя
було наелектризоване тривогою, все звичне ламалось, про-
те ніколи, здається, як тоді, так повно не виявляла себе в
юнацьких серцях готовність до самопожертви, високість
духу людського»[6; 299].*

На перше бойове хрещення під Білою Церквою хар-
ківських студентів благословив командуючий Південно-
Західним фронтом генерал Кирпонос. «Чому він виявив

недовченим студентам, зірваним по тривозі, таку честь? Бо були ми смертниками, камікадзе. Така нам відводилась роль... Шлях німецьким танкам, що рвуться на Київ, мають перепинити саме оці харківські студенти-добровольці. Ми тут для того, щоб умерти за Київ»[7; 13].

Перші ж фронтові дні були суцільним страхіттям: *«Студенти розуміли, що йдуть на смерть. Знали і йшли, бо вірили: хай ми помremo, загинемо, але ми йдемо захищати рідну землю, цінності нашої національної культури: нашу мову, нашу духовність, нашу історію...» [8; 7]. «Студбат стікав кров'ю. В берегах понад Россю, в садках, в напіврозвалених окопах – всюди чувся стогін поранених. Не від сонця, що зійшло із-за верб, а від крові студентської червоніла цього ранку Рось...» [9 139]. І не тільки Рось: «Одну з річок – безіменну – так нібито люди й назвали Червоною...»[10; 403]. Одиниці їх залишилися – більшість же полягла на Росі, захищаючи далекі київські рубежі... Рядки «Щоденників» свідчать: «Сотні тисяч тих, що боронили київські рубежі і гинули у лохвицьких болотах, такі ж герої, як і учасники Сталінградської битви» [10; 463].*

«Міг би і ти загубитися, зникнути безіменно в тих ма-льовничих краях понад Россю. Став би травою, став би кра-плиною сили рідної землі... Судилось інакше»[10; 213].

За три місяці боїв із трьох тисяч двохсот студентів-добровольців в живих залишилось лише тридцять сім, тих, що були поранені, в т.ч. і Олесь:

*Двоє лежали в житі,
Кров'ю стікали двоє.
А дні уже пережиті,
А дні іще не прожиті
Зійшлися над ними в житі [4; 10].*

«...Ні відстань, ні час цього не зітре... Є такий біль, що мабуть, назавжди в душі запікається...» [11; 233].

П'ятнадцять років виношував письменник у душі своїй задум роману про друзів-студбатовців, які полягли 1941 року, захищаючи столицю України, робоча назва якого була **«Чорне літо»**.

«Те, що роман Олесь Гончара певною мірою автобіографічний, відомо давно... Можна пізнати деякі риси автора в образах таких героїв, як Колосовський і Духнович...», – писав один з фронтовиків [5; 55].

За глибоко психологічний роман **«Людина і зброя»**, *«поему, всю звернуту до людей, спрямовану на трепет серця»* [11; 21] Олесь Гончар 9 березня 1962 року став першим лауреатом Державної премії України імені Тараса Шевченка [12; 103].

А солдатські спомини один за одним, як річкові хвилі: *«Найгостріше запам'яталося таке: після першого поранення (в липні 1941 на річці Рось), після госпіталю на Донбасі, з Маріупольського виздоровбату по тривозі кинуте було нас у район Дніпропетровська на оборону мостів. І вперше тоді в нічній темряві, як щось фантастично прекрасне, відкрився мені славнозвісний козацький собор»* [6; 301].

Осінні бої 1941 року... біль відступу. Плакали і люди, і коні, і дерева... *«Скільки їх дісталось мені, тих боліт 41-го року!»* [10; 147]. У боях між Полтавою і Харковом восени 1941 року Олеся було поранено вдруге і відправлено санітарним ешеленом до Красноярська, де на березі Єнісею разом з товаришем-студбатовцем Д. Білоусом (пізніше – поетом, перекладачем) вони заліковували рани. Після госпіталю, якоюсь злою волею Олеся Гончару випало воювати в частині, яка брала участь у невдалій, а точніше – бездарній білгородсько-харківській наступальній операції:

Скрегоче залізом округа,
Смертю повітря фурчить.
Я знаю той ступінь напруги,
Коли вже ніщо не страшить.
Святе божевілля атаки
В тобі поглинає все.
Через яри та байраки
Незнавана сила несе [4; 16].

Літо пекельних боїв 1942-го...: «І грандіозне білгородсько-харківське оточення, в якому опинилося нас 600 тисяч (хоч цього могло б і не бути). Змучені, голодні, поранені та контужені блукаємо дні і ночі... і танкові армади ворога без кінця рухаються на схід через нас, через наші обгорілі душі» [10; 120].

У книзі «Катарсис» читаємо: «Не можу забути, як мене на станції в Белгороді німець ударив обривком мотузки. Я обернувся і мовчки дивився на нього. У нього було обличчя не люте, очі не сердиті, спокійні. Він ударив мене без ненависті, а просто так, як погонич коня. І я зрозумів, що моя ненависть буде невмируща, і я не звикну, не примирюсь...» [3; 30].

Гордий, нікому годити
Ніколи в житті я не вмів.
Й за гроші я не продався,
Й під силою шию не гнув [3; 28].

«Не можу забути – він стоїть мені й досі в вухах – гаркавий гортанний вигук:

– Лрюсь, давай, давай!
І виляски канчука» [3; 28].

«Щоденники» доповнюють страшні картини полону»: «Німців погубила брутальність. Зневага до людини. Пиха, зверхність, тупе самозасліплення. Ішов і я під конво-

Полонені червоноармійці на вулицях Полтави. 1942 р.

ем. Ішов у тій довжелезній, окутаній курявою колоні військовополонених. На відміну від Сталіна, полтавські жінки по селах дивилися на нас сумними очима. Для них, для матерів та сестер, ми не були тими, ким уявляв жорсткий кремлівський полководець. У жінок була душа, щоб нас зрозуміти. Для них ми були страдниками, людьми горя і величезної трагедії. Були невірниками, яких ждуть галери. Ні слова докору не чули ми на цих полтавських шляхах, чули тільки слова болю й співчуття: «Які змучені...» [10; ТЗ; 465]. Дорога полонених пролягала і через Полтаву:

*Мов яхта біленька, у зелені плава
Мирна моя Полтава.
Чужого солдата говірка гаркава –
Невже це моя Полтава?
Ведуть нас у табір – доріжка кривава.
Ні! Не моя це Полтава! [4; 11].*

Далі Холодна гора (концтабір у Харкові)... Дев'яте коло Дантового пекла... Все так, як відтворено у романі «Ци-

клон: *«Холодна гора, колючий дрiт i те пекло криваве, смердюче... Душить сморiд, спалює спека, а з мурiв i колючого дроту чатує одноока кулеметна смерть... Холодна гора на те розрахована, щоб розчавлювати, спустошувати, руйнувати людину»*[13; 6].

*Ворота сюди широкi,
А звiдси й щiлинки нема.
Знялась у небо високе
Холодногорська тюрма* [4; 29].

«Не можу забути, як нас роздягали на тюремнiм плацу, як били голих, як ми спали по всьому дворi, як пiдпливали всi водою й брудом, коли йшов уночi дощ...»[3; 68]. Одного разу Олесь кинув у натовп людей за колючим дротом записку для своєї сестри Шури. Описуючи цi подiї в останньому творi **«Невигадана новела життя»** (його написано за 19 днiв до смертi), Олесь Терентiйович iз глибоким почуттям згадує, кажучи про солiдарнiсть народу в бiдi, що та записка за допомогою так званої «народної пошти» знайшла його сестру в Ломiвцi, пiд Днiпропетровськом. Наводимо фразу з уже згадуваної останньої новели: *«Визволила мене Божя Мати. Тiльки вона зробила так, що я не потрапив у печi Бухенвальда...»* [14; 30].

Чудом вдалося Олесеви потрапити в колону полонених, яку вiдправляли на трудову повиннiсть: *«Важко добувати насущний хлiб, та краще буду надриватись на каторжних роботах, нiж торгувати моїм спiвучим українським словом»* [7; 13].

*Себе не жалiв я для бою,
Вина не моя, що не вмер.
Гiрше! З самим собою
Один я зостався тепер*[4; 56].

Мав зв'язок з партизанами, а потiм – пiшов з вiйськами, якi гнали ворога з рiдної землi. Але були: *«Випробуван-*

ня: перевірки, допити, смершівський тиск на колишніх полонених, які не заплямували своєї честі, але волею трагічних обставин тепер потрапили у гебітські жорна. Страх позбавлення життя або волі...» [14; 30]. Недовге перебування і навчання в запасному полку, а з 30 жовтня 1943-го року Олесь уже в рядах наступаючих військ. Хотілось бути розвідником та випала мінометна рота. Мабуть, полон завадив. Дамокловим мечем висів він над Олесем все життя.

*У юності судилося пройти
Поля вогню й залізної хуртечі...
Вагою мінометної плити
Обов'язок бійця Вам ліг на плечі [5; 124].*

Знову фронт, тяжкі бої, стрімкі наступи мінометників – бойових побратимів...

Бої за Кіровоград, вихід на Буг, визвольний похід у Румунію, Угорщину, Чехословаччину:

*Мене війна веде все далі
Просторами чужих земель.
Де й наші птиці не літали,
Іду, мов давній менестрель.
Я вірю в пісню, як в молитву,
І смерть, здається, на війні,
Щадить мене в найтяжчих битвах
За... недоспівані пісні [4; 63].*

Фізичні переваги війни: «На плацдармі за Гроном доводилось вдень і вночі стояти в траншеях по пояс у крижаній воді» [10; ТЗ, 525]. Несамовиті душевні травми – загибель друзів, руйнування краси диявольською війною. «Хтось молиться за мене», – не раз вивів Олесь у «Щоденниках», описуючи випадки, коли Провидіння оберігало від загибелі. Молилися! Бабуся Пріся. Сестра Шура. «Бабуся була моєю долею, про неї я найперше думав у пеклі війни», – говорив Гончар І. Драчу. В перервах між боями, на привалах,